

URBANISTICKÁ VÝROČÍ

květen - červen 2001

Dříve než se budeme věnovat velkým postavám novodobého urbanismu, vraťme se do doby před 530 lety, kdy se narodil jeden z největších světových výtvarných umělců. Byl to **Albrecht Dürer** (21. 5. 1471 – 6. 4. 1528).

Těžištěm jeho tvorby je nesporně malířství a grafika, avšak tím zajímavější je, že roku 1527 byl vytištěn jeho německy psaný traktát „Základy opevňování měst, zámků a míst“. Spis byl věnován Ferdinandovi I., který krátce předtím nastoupil na český trůn. Dürerův zájem o tuto tematiku ovlivnily asi jeho kontakty s italskými umělci a zejména tehdejší ohrožení Evropy tureckým vojskem, které vedlo ve všech zemích k rozsáhlým opevňovacím pracem.

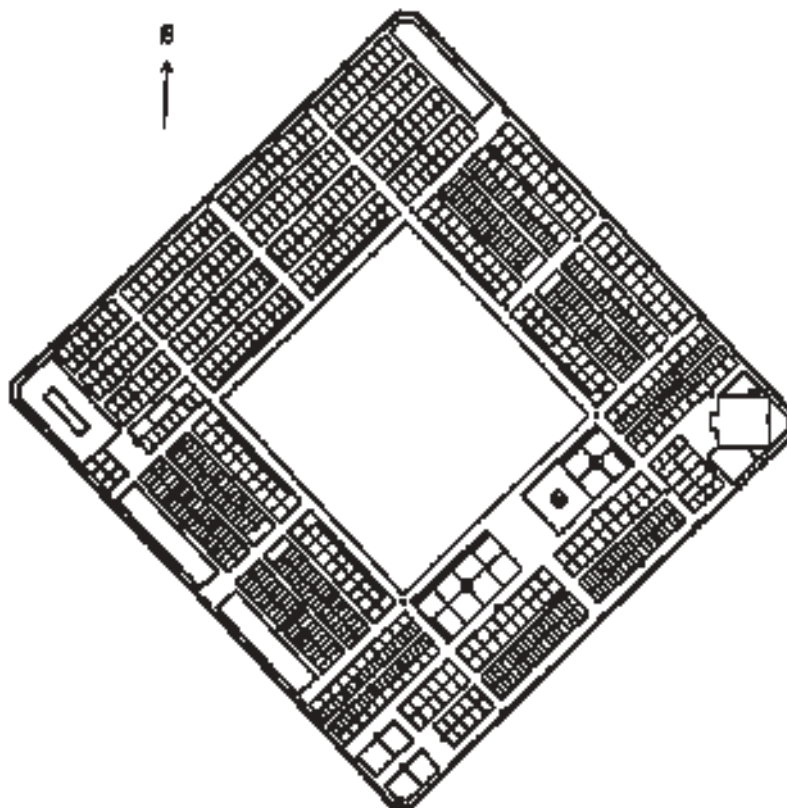
Obsahem traktátu je popis a kresebné znázornění šachovnicově uspořádaného ideálního města, v němž se mísí ještě znaky středověkého urbanismu s novými renesančními principy. Město mělo mít čtvercový půdorys o rozměrech 1,5 x 1,5 km a mělo se do něj vstupovat pouze dvěma branami – tou hlavní od severovýchodu a vedlejší od severozápadu. Podstatnou část rozlohy měla po jeho obvodu v šířce 300 m zaujímat opevnění, jejichž popisu je věnována mnoho stran celého spisu.

Vnitřní území o rozloze přes 80 ha se mělo dělit na 16 čtvercových bloků, z nichž byly 4 uprostřed vyhrazeny pro královský palác. Podél hradeb byla navržena obydlí vojáků, zatím co kolem paláce měli bydlet šlechtici a panstvo.

Každý blok byl určen pro určité skupiny řemesel.

Dürerova prestiž vedla nejspíše k tomu, že již roku 1535 byl traktát s ilustracemi vydán v Paříži v latinském překladu,

což podstatně přispělo k jeho rozšíření. Předpokládá se, že mohl ovlivnit projekt o deset let později založeného francouzského města Vitry-le-François. Obdobně se připomínají možné souvislosti s racio-

Albrecht Dürer: Ideální město – 1527. Pravidelný půdorys navazuje spíše na gotická městská založení. Prostor uprostřed byl určen pro zámek knížete.

nalistickými koncepcemi nizozemského renesančního urbanismu.

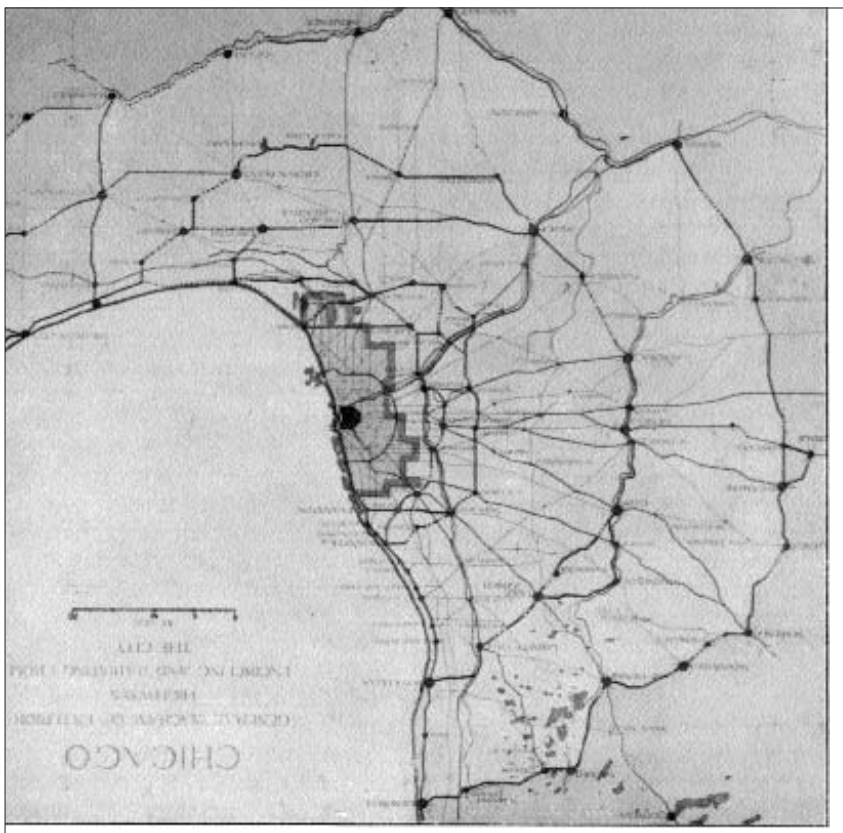
Zcela nesporným byl vliv Dürerova spisu na Heinricha Schickharta, dvorního stavitele württenberského knížete Friedricha. Pro něj, na samém konci 16. století, Schickhart vypracoval dva projekty nového, pro náboženské emigranty určeného města Freudenstadt. Od Dürerova návrhu se toto horní město, postavené ve Schwarzwald, liší především jen spíše symbolickým opevněním a dále určením centrálního čtvercového prostoru pro náměstí.

Nyní se však již obraťme do 20. století, na jehož prahu působil v Německu a zvláště v USA **Werner Hegemann** (15. 6. 1881 – 12. 4. 1936).

Narodil se v Mannheimu a po inženýrském školení přesídlil do USA, kde již od roku 1905 působil ve Filadelfii jako inspektor pro bytovou výstavbu. Brzy projevil své odborné a zvláště manažerské schopnosti a tak byl v letech před 1. světovou válkou pověřen uspořádáním velkých mezinárodních urbanistických výstav, které v pozdějších letech neměly obdobu. Byly to zejména výstavy v Bostonu, Berlíně, Düsseldorfu, Londýně a v Göteborgu, doprovázející obvykle velké světové urbanistické kongresy.

Ojedinelá Hegemannova možnost seznámit se s rozsáhlou dokumentací z celého světa ve spojení s jeho nespornými osobními předpoklady našla svůj výraz v jeho publikační činnosti. Zdá se být neuvěřitelné, že při složité organizační práci a při autorství zajímavých urbanistických projektů dokázal ještě napsat rozsáhlé a dodnes zajímavé a podnětné knihy, které jsou včetně bohatých ilustrací jedinečným pramenem poznání počátků moderního světového urbanismu.

Obvykle – pokud vůbec – bývají připomínány dva objemné svazky, vydané v Berlíně v letech 1911 a 1913 pod názvem, který česky znamená „Stavba měst podle výsledků výstav o stavbě měst v Berlíně a Düsseldorfu v letech 1910 – 1912“. První svazek je věnován Berlínu a druhý ostatním světovým městům. Tím se však zdaleka nevyčerpává Hegemannovo dílo. Již v roce 1909 vydal v němčině knihu o významném Burnhamově plánu Chicaga. Ve své době měla značný ohlas v roce 1922 s Edbertem Peetsem napsaná kniha „Architektonická příručka k občanské výstavbě – americký Vitruvius“, vydaná anglicky v New Yorku. Z roku 1925 to

Werner Hegemann: Návrh zastavovacího plánu velkého Chicaga (dobové centrum ohraničeno tučně)

je podle mezinárodní výstavy z roku 1923 v Göteborgu zpracovaná kniha „Americká architektura a stavba měst“. V roce 1930 vyšla jeho, k německé metropoli velmi kritická, kniha „Kamenný Berlín, dějiny největších nájemných kasáren světa“, která se dočkala v roce 1979 nového vydání ve známé knižnici Bauwelt Fundamente. Již posmrtně v roce 1937 vyšla v New Yorku další kniha „Plánování měst a bydlení“, obsahující shrnutí jeho celoživotních poznatků a zkušeností.

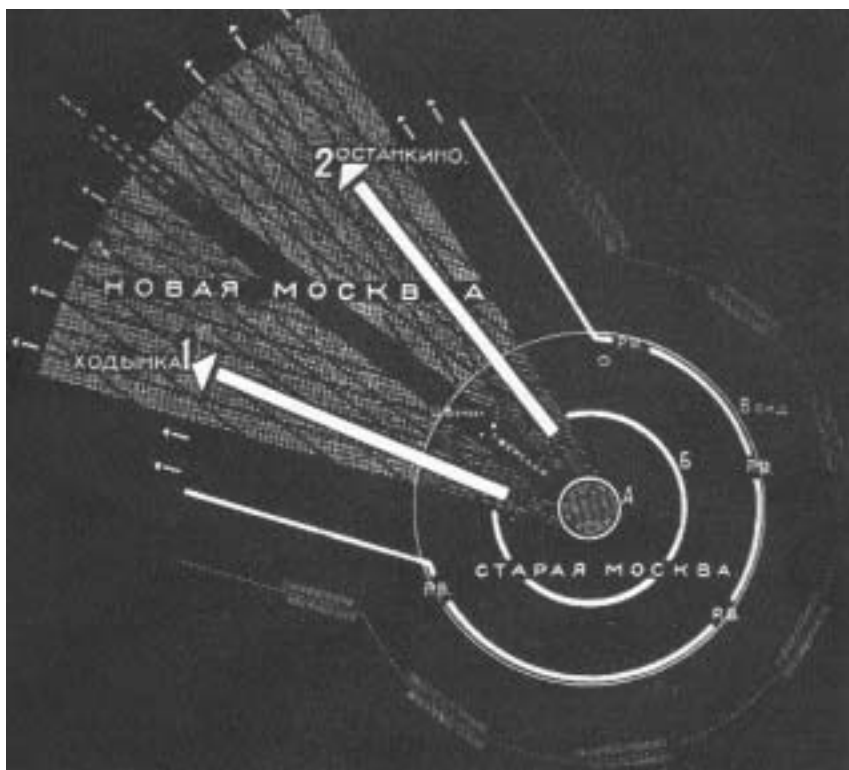
Ani tím se jeho rozsáhlé dílo zdaleka nevyčerpává. Tiskem vycházely i jeho přednášky – například o německých parcích, o bytových poměrech v Berlíně, o jeho vlastních projektech pro Oakland a Berkeley i o jeho společně s Peetsem zpracovaném návrhu zahradního předměstí Wyo-mising Parc v pensylvánském Readingu.

Snad ještě více než na dílo Wernera Hegemanna se zapomíná na jednoho z nejvýznamnějších teoretiků urbanismu 20. století, který patřil mezi vedoucí představitele ruské architektonické avantgardy. Je to **Nikolaj Alexandrovič Ladovskij** (3. 1. 1881 – 7. 12. 1941).

Ladovskij se narodil na Ukrajině a odešel na studia do Moskvy, kde na Fa-

kultě architektury Moskevského učiliště malířství, sochařství a architektury získal v roce 1917 diplom architekta. Zapojil se brzy do tehdejších avantgardních uměleckých aktivit, přičemž prošel snad všemi, na počátku 20. let někdy jen efemérně existujícími, skupinami. Byl to zejména již v roce 1919 mladými umělci založené sdružení Živskulparch, které v roce 1920 uspořádalo v Moskvě výstavu avantgardního umění. Velký vliv na tehdejší umělecké dění měla v letech 1921–1924 jím vedená pracovní skupina architektů při Institutu umělecké kultury INChUK, kde působil po boku Kandinského a Maleviče a spolu s nimi vytvářel nové umělecké programy a organizoval výstavy.

V té době učil na slavné avantgardní umělecké škole VCHUTEMAS, kde v roce 1920 zavedl psychoanalytickou metodu vyučování, oceněnou diplomem na Výstavě dekorativních umění v Paříži v roce 1925. Na škole stál v čele tzv. sdružených „levých“ ateliérů (OBMAS), kde vedl studenty k práci na modelech a jako základ své pedagogické činnosti uplatňoval princip, že „materiálem architektury není kámen, ale prostor“. Svůj zájem o urbanismus projevoval mimo jiné tím, že každý

N. Ladovskij: Projekt Moskvy podle principů dynamického města.

rok do studijního programu zařazoval téma „nové město“.

V té době ovládala společenské aktivity architektů dvě sdružení. Byla to koncem roku 1925 založená skupina OSA (Společnost soudobých architektů), sdružující stoupence konstruktivismu, v jejímž čele stáli bratři Vesninové a M. Ginsburg. OSA vydávala až do počátku 30. let časopis Soudobá architektura, který patřil mezi mezinárodně uznávané tribuny nové architektury a jejích programů.

Co do významu druhou skupinou byla již roku 1923 založená ASNOVA (Asociace nových architektů), vedená Ladovským spolu s V. Krinským a N. Dokučajevem, orientovaná na racionalismus architektonické tvorby. Ta vydala v roce 1926 soubor programových textů „Zprávy ASNOVA“, který vyvolal rozruch programovým heslem „Architekturu měřte architekturou“.

Racionalismus patřil tehdy mezi základní požadavky avantgardní architektury, kterému v západní Evropě věnoval soustavnou pozornost W. Gropius. Ladovskij napsal pro Zprávy polemickou stať „Základy vytváření teorie architektury“, v níž charakterizoval racionálnost takto: „Racionálnost architektury vychází z ekonomických zásad stejně jako racionálnost techniky. Rozdílnost spočívá v tom, že racionálnost techniky vychází

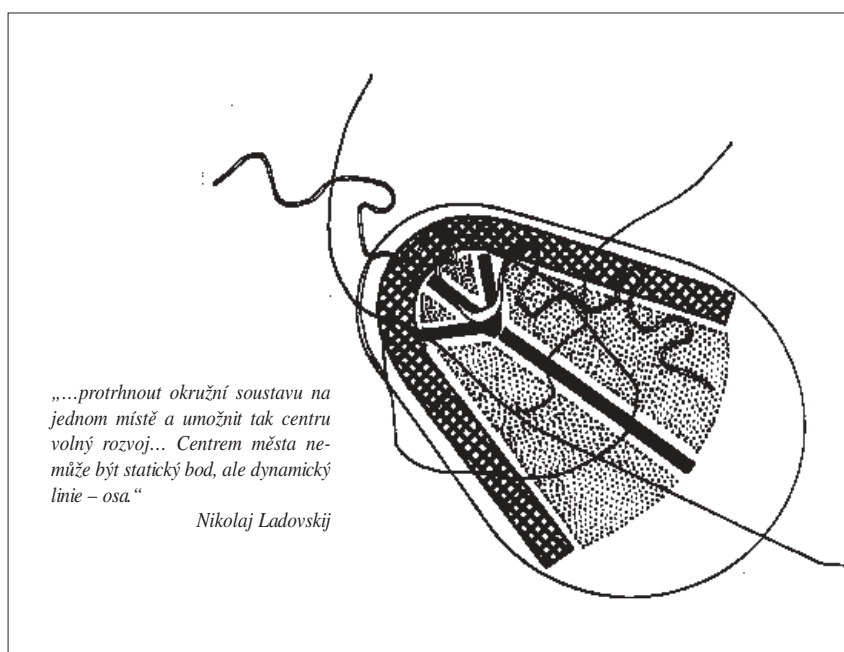
z hospodárnosti využívání práce a materiálu, zatím co podstatou racionálnosti architektury je ekonomie psychické energie při vnímání prostorových a funkčních vlastností stavby. Syntézou těchto dvou racionálností je racionalistická architektura“.

Ve 2. polovině 20. let se v souvislosti se sovětským programem industrializace dostávaly do popředí urbanizační procesy

a tím též zájem a formulování nových principů plánování a řízení výstavby měst. Ladovskij se domníval, že dosavadní architektonické skupiny nevěnují tématům města dostatečnou pozornost a proto v roce 1928 se svými přáteli a žáky opustil ASNOVA a založil ARU (Sdružení architektů – urbanistů). Členy sdružení byli nejen architekti, ale i lékaři, inženýři a ekonomové. Za nezbytné považovali vydávání odborného časopisu, založení zvláštní školy plánování a stavby měst a zavedení přednášek o urbanismu na oborově blízkých vysokých školách.

Na prvním zasedání v listopadu 1928 byla formulována deklarace ARU, zdůrazňující, že „architektura, chápaná jako prostorový celek, musí řešit nejen vytváření jednotlivých staveb, ale spojovat stavby do celkové prostorové soustavy... Takové pojetí stavby měst je jediným správným východiskem pro řešení architektonických úkolů jako systému psychických a ideologických sil, působících na sociální útvar města. Z těchto úvah vyplývá, že při určování jednotlivých architektonických úkolů je nezbytné řešit především architektonický systém města jako celku“.

O tři roky později vydala ARU svou další deklaraci, v níž se již zřetelněji projevují určité praktické zkušenosti z urbanistických projektů, které v té době Ladovskij i ostatní členové asociace řešili. Opět se tu opakoval požadavek vědeckosti plánování a stavby měst a odmítání „nesprávných pokusů určovat rozvoj měst jen na základě jedné organizační koncepce

N. Ladovskij: Schéma „Město raketa“

osídlení“. ARU zdůraznila „*různorodost sídlišť a rozličnost podmínek a možností jejich rozvoje, přičemž považuje za nezbytné vytvářet sídelní organismy, které budou dostatečně pružnými sociálně i prostorově, budou mít předpoklady pro rozvoj v daných společenských podmínkách a umožní postupné přetváření“.*

Tyto zásady nejsou ani dnes samozřejmé a před sedmdesáti lety byly nové nejen v Rusku, kde se hledaly principy socialistických měst, ale i v mezinárodním měřítku. Ladovskij již ve 20. letech viděl čas jako důležitý rozměr architektury a v roce 1927 vytvořil na škole tzv. psychotechnickou laboratoř, v níž se spolu se studenty snažil o vyjádření časové a prostorové dynamičnosti architektury s použitím fotografické a filmové techniky.

Při veškeré organizační, pedagogické a iniciační činnosti našel Ladovskij čas na konkrétní projektování nových forem bydlení i celých nových sídlišť a měst. Jeho nejznámějším a dodnes připomínaným a publikovaným projektem je z roku 1928 návrh „dynamického města“, které bylo ve své době nazýváno „město raketa“ nebo také „Ladovského parabola“. Tuto zcela novou koncepci, která překonávala ještě v té době obvyklé statické projekty měst, uplatnil v návrhu na přestavbu Moskvy, na kterém spolu se svými žáky pracoval od roku 1927. Zásady projektu zdůvodnil v roce 1929 na zasedání členů ARU: „*Pojetí růstu města se nemůže omezit na jednoduché mechanické zvětšování jeho území, rozšiřování komunikací a zvyšování budov. Růst je nutno chápat jako organický proces, jehož jednotlivé fáze se liší nejen kvantitativně, ale také kvalitativně... Centrum města musí mít možnost růstu nejen do výšky, ale také plošně. To znamená, že centrum města nemůže být statickým bodem, ale dynamickou osou. Je třeba prorazit okružní koncepci a přejít ke tvaru podkovy, což umožní růst centra města i jeho ostatních částí. Centrum tak získá tvar vějíře. To nejlépe vyhovuje jeho funkci, protože současně s růstem města se zvyšuje jeho dynamičnost a centrum se může rozvíjet. V této koncepci si lze představit celé město i jeho centrum jako tok, který se postupně rozšiřuje“.*

V letech 1922 – 1927 vedl Ladovskij projektování velkého sportovního areálu na moskevských Vrabčích horách, který byl sice oceněn medailí v roce 1925, avšak nedošlo k jeho realizaci. Podobně tomu bylo s projektem velkého rekreačního areálu „Zelené město“. Mezinárodní ohlas

měla velká soutěž na syntetické divadlo v Charkově, do níž Ladovskij navrhl čtvercovou arénu se třemi amfiteatrálně řešenými hledišti. V 1. polovině 30. let se účastnil soutěže na Palác sovětu a pracoval také na prvních projektech pro moskevské metro.

Zavržení moderní architektury v SSSR na počátku 30. let ovšem přerвало všechny tyto nové myšlenky, které si nezaslouží být zapomenuty. Zapomenut by neměl být ani Ladovskij, který přinesl pro soudobý urbanismus tolik jedinečných podnětů.

Z českých architektů, jejichž životní výročí připadají na tyto dva měsíce a kteří se výrazněji zapsali do vývoje našeho urbanismu, si připomeňme alespoň dva. Je to před dvěma a čtvrt stoletím narozený **Václav Skalník** (29. 6. 1775 – 7. 10. 1863). Z jeho rozsáhlého díla prozrazujícího mimořádný talent a cit pro krajinu a přírodu, bývá právem uváděna především koncepce anglického parku, tvořícího základ Mariánských Lázní. Uvádí se obvykle, že Skalníkovu krajinářské řešení je z roku 1817 a rok poté měl tehdejší guberniální stavební inspektor Jiří Fišer vypracovat – nebo možná jen podepsat – zastavovací plán nového města. V každém případě byl Skalníkův návrh rozhodující a zásadně ovlivnil vložení všech staveb do terénu a urbanistické řešení uliční sítě, v níž se mohly uplatnit tehdy módní serpentiney.

Urbanistické problematiky Prahy se dotkl **Zdeněk Pešánek** (12. 6. 1896 – 21. 11. 1965), i když jeho zcela nedoceněný a mezinárodně neobjevený význam spočívá v jiné sféře. Tento kutnohorský rodák byl synovcem Eustacha Mölzera – ředitele Elektrických podniků hl.m. Prahy a zároveň předsedy Státní regulační komise, která po celou dobu 1. republiky řídila výstavbu Prahy. Pešánek vystudoval sochařství u Jana Štursy a snad pod Mölzerovým vlivem se začal zabývat uplatňováním elektřiny a neonů v interiéru města. V roce 1930 navrhl abstraktní kinetickou plastiku na transformační stanici, pro Ervína Schulhofa vytvořil barevný klavír, spojující hudbu s promítáním světelných obrazů, a ověřoval možnosti uplatnění barevných neonů, umělých hmot, skla a žárovek na sochařských dílech.

Tyto a jiné ojedinělé artefakty a aktivity neměly v tehdejší době v celém světě nic obdobného. Jistým uznáním jeho významu je, že Muzeum moderního umění

v New Yorku chtělo koupit multimediální plastiku Sto let elektřiny, avšak Elektrické podniky s tím tehdy jako vlastník plastiky nesouhlasily.

Pešánek se věnoval také architektuře. V roce 1936 získal dvě zlaté medaile za fontánu pro československý pavilon na Světové výstavě v Paříži. O rok později se účastnil soutěže na situování a návrh pomníku T. G. Masaryka. V souvislosti s tím se zabýval možnostmi definitivního utváření náměstí Republiky, kde předpokládal jeho prodloužení až na patu Vítkova. Mělo k tomu být využito území Masarykova nádraží, s jehož odstraněním se již za 1. republiky počítalo. Tato původně Pešánkova myšlenka se znovu vynořila po 2. světové válce, kdy spolu s Jiřím Krohou řešil na tomtéž místě tzv. náměstí Budovatelů. Bylo to snad až příliš velkorysé, ale rozhodně lepší než osud, který stihl náměstí Republiky v současné době.

Jiří Hruža